

De nijlbaars als metafoor voor globalisering

Door: Henk Donkers

GEOGRAFIE & CINEMA

Darwin's Nightmare, de film van de Oostenrijker Hubert Sauper, wint prijs na prijs. De documentaire gaat over de vangst van nijlbaars in het Victoriameer en de export ervan naar Europa en Japan. Op een huiveringwekkende manier laat Sauper de effecten van de globalisering zien.

Eind jaren tachtig, begin jaren negentig was er in de media veel aandacht voor de ecologische ramp die de nijlbaars veroorzaakte in het Victoriameer. De Leidse bioloog/schrijver Tijs Goldschmidt schreef er in 1994 een boek over, Darwins Hofvijver, en won daarmee de NWO-wetenschapsprijs en een nominatie voor de AKO-literatuurprijs. Goldschmidt noemde het Victoriameer 'Darwins Hofvijver' vanwege de evolutionaire explosie die daar had plaatsgevonden en de ongekende diversiteit in visfauna. Wat de Galapagos-eilanden voor Darwin waren, was het Victoriameer voor de Leidse visbiologen. In de tijd dat Goldschmidt er onderzoek deed nam het aantal soorten echter dramatisch af, terwijl de nijlbaars zich sterk vermenigvuldigde. Tussen beide bestond een oorzakelijk verband, want de nijlbaars, een roofvis, voedde zich met de kleine vissoorten, zogenoemde haplochrominen. In zijn eentje vrat hij het oorspronkelijke visbestand van honderden unieke vissoorten nagenoeg weg.

Onderzoekers voorspelden een totale ineenstorting van de visserij. De nijlbaars zou het niet lang meer uithouden nu de haplochrominen bijna verdwenen waren. Wegens gebrek aan prooi was de nijlbaars zelfs al aan zijn eigen jongen begonnen, zo bleek uit analyses van de maaginhoud van nijlbaarsen.

Redder

De nijlbaars komt van nature voor in veel Afrikaanse meren en rivieren, maar niet in het Victoriameer. Omdat in de jaren vijftig de vangsten terugliepen, verkleinden de koloniale ambtenaren de wettelijk toegestane maaswijdte en overwogen ze de introductie van de nijlbaars. In het Victoriameer wemelde het immers van de kleine vissoorten die niet of nauwelijks geschikt waren voor menselijke consumptie. De nijlbaars zou zich daarmee kunnen voeden en de mens met de smakelijke nijlbaars. Omdat men bang was dat de nijlbaars de stabiliteit van het ecosysteem in het Victoriameer zou aantasten, startte men experimenten in proefvijvers en in het noordelijke Kyogameer.

Maar in 1960 bleken er ineens al nijlbaarsen in het Victoriameer te zitten. Misschien zijn ze ontsnapt uit de proefvijvers, uitgezet door een (on)deskundige of van het Kyogameer stroomopwaarts via de Nijl naar het Victoriameer gezwommen. Omdat ze toch al in het meer zaten en daar niet meer uit te krijgen waren, zijn er toen 400 uitgezet. Jarenlang bleven ze tamelijk onopgemerkt. Tot ze in 1979 ineens massaal opdoken in het Keniase deel en in 1984 in de Tanzaniaanse Mwanzagolf. Daarna was de opmars van de nijlbaars niet meer te stuiten.

De nijlbaars veroorzaakte een ecologisch drama, maar werd een economisch succes (hoewel onduidelijk is hoe duurzaam de nijlbaarsvisserij is). De visserij in Mwanza bloeide op dankzij

de nijlbaars die zelfs een koosnaampje kreeg: mkombozi (redder). Duizenden vissers en visverwerkers verdienen er hun brood mee. Boeren werden vissers, vissersdorpjes groeiden uit tot stadjes. De nijlbaars verscheen als Victoriabaars op de menu's van Europese restaurants en werd een belangrijk exportproduct. Locale fabrieken fileren de vis; wekelijks gaan er vliegtuigladingen vol naar Europa en Japan. Zo verbindt de nijlbaars locale plattelandsgemeenschappen met de wereldeconomie en wordt het Tanzaniaanse platteland meegezogen in de maalstroom van de globalisering.

Dat is althans de boodschap van Hubert Sauper in zijn film Darwin's Nightmare.

Tegenstrijdigheden

Hoewel Goldschmidt aan de film heeft meegewerkt en de titel van de film waarschijnlijk aan zijn boek ontleend is, gaat de film nauwelijks in op het hiervoor geschetste ecologische drama. Sauper focust op de effecten van de globalisering op de locale gemeenschappen, en de broosheid en tegenstrijdigheden van het economische succes. De beelden en interviews zijn onthullend, onthutsend en huiveringwekkend. Hij laat overtuigend zien hoe de globalisering de locale gemeenschap diepgaand beïnvloedt. Hij laat zien hoe ingewikkeld de globalisering is en hoe deze heel veel mensen direct of indirect raakt en met elkaar verbindt. Alles hangt met alles samen.

Hij brengt de Russische piloten in beeld die in hun oude gammele vrachtvliegtuigen de ingevroren vis naar Europa en Japan vervoeren. Soms zijn hun kisten zo zwaar beladen dat het opstijgen niet lukt. Eentje drijft er vlak voorbij de startbaan in het Victoriameer, eentje ligt er naast de startbaan; ergens anders ligt een losse cockpit in de bush. Wachtend op vracht zie je de piloten zelf aan hun vliegtuig sleutelen, zich bezatten of vertier zoeken bij prostituees. Als retourvracht vervoeren ze soms voedsel voor vluchtelingen in het Grote Merengebied, maar vaak ook wapens of munitie voor de milities. Dit vermoeden maakt Sauper overigens niet hard met beelden; hij moet het doen met een nietontkennend lachje van een Russische piloot. Ze doen het omdat hun gezinnen in Rusland en de Oekraïne anders niet te eten hebben.

Duizenden mannen komen van het platteland naar de kust om vis te vangen voor de visfabriek waar duizend mensen werken. EU-ambtenaren controleren of de fabriek wel voldoet aan de hygiënische eisen, want anders mag de vis de EU niet in. De mannen leven in slechte omstandigheden, het weinige geld dat ze verdienen besteden ze aan prostituees. Als ze al geen hivbesmetting hadden, lopen ze die hier op en nemen die mee naar huis. Als ze ziek zijn, worden ze op de bus naar huis gezet. Liefst voor ze overlijden, want een lijk vervoeren is duurder. Een visser loopt rond zonder been. Het is eraf gebeten door een krokodil toen hij als duiker een nijlbaars naar een net wilde drijven.

Door de aids-epidemie zwerven er hordes aidswezen rond die op straat in bendes moeten zien te overleven. Ze vechten letterlijk om voedsel; de tempex diepvriesverpakkingen uit de visindustrie smelten ze voor de lijm. Die snuiven ze op om hun ellende te vergeten.

Ronduit goor zijn de beelden van de visafvalverwerkers. De bloederige karkassen die na het fileren overblijven, worden op vrachtwagens geladen en naar het platteland vervoerd. Daar worden ze op de grond gekieperd; vrouwen hangen ze op rekken te drogen of roken ze. Soms komen de maden er al uit. Een vrouw die met haar blote, ontstoken voeten in de drab van visresten staat en half blind is door de ammoniakdampen zegt dat ze het beter heeft sinds ze hier werkt. De vissenkoppen worden gekookt of gefrituurd, en daarna als voedsel verkocht.

Van een onthutsende eerlijkheid is ook het humoristische gesprek met de askari

(nachtwaker) van het Onderzoeksinstituut voor de Visserij. Hij heeft het baantje gekregen omdat zijn voorganger is doodgeschoten. Hij loopt er rond met een pijl en boog. Zijn pijlen zijn in gif gedoopt. Hij verdient een dollar per dag en droomt van oorlog, een echt geweer en een baan in het leger, want dan ben je immers verzekerd van een salaris en eten. Oorlog kan problemen oplossen, zegt hij vol overtuiging en met een lachend gezicht. En zo verbindt Sauper alles met alles. Zonder direct één schuldige aan te wijzen. Indringend brengt hij mensen en situaties in beeld, laat geen deskundigen maar gewone mensen aan het woord, geeft geen commentaar via een voice-over, komt nergens zelf in beeld en stelt nergens direct een vraag. Show, don't tell. Hij laat de beelden het werk doen.

Eigenlijk gaat Darwin's Nightmare niet over vis. De nijlbaars is een metafoor voor de globalisering. Uit de Darwiniaanse struggle for life en survival of the fittest kwam in het Victoriameer de nijlbaars als overwinnaar te voorschijn met alle schaduwkanten van dien. In de strijd om het beste systeem op wereldschaal zegevieren het kapitalisme en de globalisering. Ook die survival of the fittest heeft zijn schaduwkanten. ■

Darwin's Nightmare, 107 minuten. Regie: Hubert Sauper

Bronnen

- Donkers, H. 1987. De wonderbaarlijke visvangsten op het Victoriameer. NRC Handelsblad, Wetenschap & Onderwijs 17 juli
- Goldschmidt, T. 1994. Darwins hofvijver. Een drama in het Victoriameer, Prometheus
- www.darwinsnightmare.com